

Hledání skulin v mocenské asymetrii: veřejná angažovanost na slovenském venkově v intersekcionální perspektivě²

Looking for Loopholes in Power Asymmetry: Public Engagement in Slovak Countryside in Intersectional Perspective

Abstract

The article focuses on the possibilities and limits of participation in public life in a Slovak village, where one third of the population are Roma. The author uses intersectional theory to analyse how categories of gender and ethnicity influence access to power in the framework of local government and social engagement. Ethnicity is very noticeable in the spatial as well as social organization of the village as confirmed by other research in this field, and gender seems almost invisible as a comparably relevant analytical category. It is difficult for the local Roma to participate in the local government and civil society due to ethnically charged oppression but this does not prevent them completely from participation in public life. Especially Romani women were able to find a loophole in the mechanisms of oppression, grounding their public activities in informal relationships. They influence public affairs in their village, even if they have only limited possibilities, and their public engagement remains limited externally.

Key words

gender, ethnicity, intersectionality, local government, associations, Slovak countryside

Jak citovat

Hájková, K. 2020. Hledání skulin v mocenské asymetrii: veřejná angažovanost na slovenském venkově v intersekcionální perspektivě. *Romano džaniben* 27 (2): 91–113.

1 Kristýna Hájková je doktorandkou na Katedře sociologie, andragogiky a kulturní antropologie na FF UP v Olomouci. E-mail: kristyna.hajkova02@upol.cz

2 Tento článek vychází z diplomové práce *Participace romských a neromských žen na veřejném životě na slovenské vesnici* (Hájková 2019). Text vznikl za podpory MŠMT, grant IGA_FF_2019_023 (Integrovaný výzkum v sociálních vědách 2019).

V době mého výzkumu byla východoslovenská obec Skutce v propagačních materiálech i v množství výpovědí neromských participantů z řad skutečných komunálních politiků vykreslována jako místo, kde je soužití Romů a Neromů poměrně bezproblémové. Jak popisoval například Adam, ne-romský obecní zastupitel:

„Ale hovorím, čo sa týka všeobecne tých problémov s nimi, nie sú tu. Keď porovnám s okolím, kde sú nejakí Rómovia, tak tam majú s nimi oveľa väčší problém, tu nie sú problémy. Nie sú.“ (Adam, 4. 8. 2018)

Bezproblémové soužití v očích neromských obyvatel obce znamenalo, že místní Romové splňovali neromská kritéria bezproblémovosti, tedy že chodili do zaměstnání a do škol, dbali na hygienu a romská část obce vypadala stejně upraveně a stály v ní podobně vypadající domy jako v neromské. Slova o ideálním soužití a bezproblémovosti místních Romů však maskovala lokální ideologii a mocenskou dominanci Neromů, která znemožňovala Romům účastnit se veřejného života plně a bez překážek. Mocenská asymetrie vinoucí se podél linie etnicity byla navzdory prezentaci obce v propagačních materiálech a navzdory výpovědím jejích čelních představitelů velmi výrazná a v každodenním životě místních obyvatel zjevně vystopovatelná. Ve vesnici například nefungovalo společné vzdělávání dětí, místní škola byla čistě romská a školky fungovaly dvě, v běžném hovoru byly označovány jako „*rómska škôlka*“ a „*biela škôlka*“. Vesnice se dělila na romskou a neromskou část, a žádná romská rodina nebydlela v neromské části obce a naopak. Do romské části obce nebyla doručována pošta, v obecním zastupitelstvu nebyl jediný Rom a i zapojení Romů do spolkové činnosti bylo výrazně nižší než zapojení neromských obyvatel.

Mocenská asymetrie na základě etnicity mi jako výzkumnici v první fázi výzkumu a analýzy téměř zastřela jakékoli další kategorie, podél kterých byla moc také organizována. Další kategorií, kterou jsem se ve svém výzkumu od počátku rozhodla sledovat, je gender, jenž je mnoha autory považován za základní osu, která definuje organizaci společnosti (např. Bussey 2011). Genderové rozdělení přístupu k moci nebylo v této lokalitě tak zjevné jako etnické rozdělení, ale při nahlédnutí pod pokličku místních vztahů ve veřejném životě se i genderová linie ukázala jako výrazná kategorie, jejíž zařazení do analýzy přináší hlubší pochopení situace, kterého by nemohlo být bez jejího zahrnutí dosaženo. Pokud přijmeme tezi, že gender je základní kategorie, která organizuje společnost, a zároveň je ve výzkumném terénu etnicita tak výrazná, že na první pohled překrývá genderovou asymetrii, je na místě klást si otázku, jak fungují opresivní mechanismy, které na první pohled zneviditelnují tak základní kategorii, jakou je právě gender.

Hlavním teoretickým východiskem mého výzkumu byla intersekcionální teorie, která je vhodným konceptem pro analýzu mocenského rozvrstvení

společnosti a pracuje s více kategoriemi znevýhodnění (například s etnicitou, genderem, třídou, nebo věkem) a klade si za cíl odpovědět na otázku, jak tyto kategorie formují jednak přístup k moci a dále opresivní mechanismy, které aktérům brání se na moci podílet (Allen 2016). Aplikovat intersekcionální teorii na výzkum veřejného života jsem se nerozhodla náhodně. Veřejný život se všemi rozhodovacími a vyjednávacími mechanismy je arénou, kde je moc demonstrována neustále a především. Zaměřila jsem se hlavně na oblast komunální politiky a spolkové angažovanosti, přičemž obě tyto činnosti jsou z principu veřejné a splňují definici občanské angažovanosti, jak ji vymezuje antropologie občanské společnosti: tedy že jsou to činnosti, které jsou výsledkem privátní volby jedince být aktivní pro veřejný prospěch (Dohnalová 2004). V komunální politice, jejíž aktéři mají přímý podíl na rozhodování o místních záležitostech, je moc demonstrována *par excellence*. I ve spolkové participaci je moc důležitým aspektem, jelikož vyjednávání podpory a prestiž jednotlivých spolků jsou na vesnici nezdárka určovány právě kontakty s místními zastupiteli, navíc existuje pozitivní vztah mezi členstvím v dobrovolnických nebo zájmových organizacích a politickou aktivitou (Vohlídalová et al. 2016).

1 Představení výzkumu a výzkumného terénu: „Hej, pekná je dedinka!“

Název lokality, stejně jako jména všech respondentů v textu, jsou anonymizovány a vybrány náhodně. Záměrně neuvádím region, ve kterém se obec nachází. Zároveň byly pozměněny některé skutečnosti, které přispívaly k identifikaci lokality – byla změněna doba funkčního období starostky a anonymizovány byly názvy místních spolků. Tyto změny nejsou podstatné pro argumentaci a vzhledem ke skutečností uvedeným v textu je anonymizace nutná, jelikož by mohla vést k identifikaci obce a participantů, kterým jsem během výzkumu zaručila anonymitu.

Obec Skutce je vyhledávanou turistickou lokalitou. Vesnice se na svých webových stránkách prezentovala fungujícími službami občanské vybavenosti a zároveň kulturním a spolkovým vyžitím, na kterém se podíleli samotní občané. V době mého výzkumu tvořili asi třetinu obyvatel Skutců Romové, kteří byli podle propagačních materiálů obce dávání za dobrý příklad v mnohých vědeckých studiích i celonárodních médiích celému Slovensku. Zkrátka: *Hej, pekná je dedinka*, jak poznamenala starostka obce v rozhovoru.

Při první návštěvě na mě Skutce působily jako velmi dobře fungující obec. Jako výzkumnice jsem byla přijata přátelsky a s otevřeností a zároveň se brzy ukázalo, že téma mého výzkumu, kterým byla veřejná angažovanost rámovaná kategoriemi genderu a etnicity, nabízí mnoho výzkumných motivů. Vesnici jsem v rámci výzkumu navštívila třikrát v období od dubna do září 2018 a celkově v ní strávila necelé tři týdny. Naposledy jsem se do Skutců vrátila po dopsání své diplomové práce na podzim roku 2019. Pro výzkum jsem využila metody kvalitativního výzkumu,

použitou technikou byla etnografie a data jsem analyzovala pomocí zakotvené teorie. Creswell (2007) píše, že typickými výzkumnými technikami tohoto výzkumného designu jsou rozhovory, zúčastněné pozorování a zároveň i ponoření výzkumníka do každodenního života participantů. Všechny tyto výzkumné metody jsem během svého výzkumu využívala. Celkově jsem provedla šestnáct rozhovorů, navštívila jednu kulturní akci, dvě zasedání obecního zastupitelstva, dva fotbalové zápasy a několik zkoušek romského tanečního souboru. Zároveň jsem byla přítomná a nezřídka se účastnila neformálních rozhovorů v místní hospodě, na ulici i v domácnostech participantů. Většina participantů výzkumu byla z řad veřejně se angažujících žen, a to jak Romek, tak Neromek. Později jsem vzorek rozšířila o několik veřejně se angažujících mužů a také o ženy, které se do veřejného života Skutců výrazně nezapojovaly.

V době mého výzkumu žilo ve Skutcích více než dva tisíce obyvatel. Vesnice se dynamicky rozvíjela a postupně v ní vznikly tři nové lokality, ve kterých vyrůstaly rodinné domy, do nichž se stěhovali jak mladí místní se svými nově vzniklými rodinami, tak i obyvatelé okolních vesnic a měst, ovšem s výjimkou místních (i přespolních) Romů. Romové se do nových lokalit nestěhovali a žádný z nich neobýval dům v neromské části vesnice.

Romové žili v části obce nazývané „osada“. Označení „osada“ používali neromští obyvatelé Skutců zcela neproblematicky, někteří romští obyvatelé tento termín používali také, ovšem často s vysvětlujícím komentářem, že skutecká „osada“ není „skutečná romská osada“. Toto slovní spojení ve mně vyvolává negativní konotace nuzných neuspořádaně postavených obydlí z vlnitého plechu, nevyhovující hygienické podmínky a všudypřítomnou chudobu a vyloučení. Skutecká „osada“ takto nevypadala, většina domů, které v ní stály, byla srovnatelná s těmi v neromské části. Zároveň „osada“ nebyla urbanisticky oddělena od zbytku obce, ale zástavba plynule navazovala na domy ostatních vesničanů. Skutečtí Romové však na toto negativní označení s výhradami přistupovali a v běžném hovoru ho používali také. Například Danka vysvětlovala, že termín „osada“ používá, protože je toto označení ve vesnici vžité a všichni hned vědí, kterou část obce má na mysli, ovšem vzápětí dodala, že by bylo lepší označení „osada“ nahradit jiným:

„Je to osada, oni to hovoria automaticky. Kolónia alebo osada. Už sa to ináč povedať nedá. Lebo keby už povedali rómska štvrť, no tak dobre.“ (Danka, 7. 8. 2018)

Místní Romové i Neromové používali pro romskou část obce označení „dole“ nebo „dole v osade“ a pro neromskou část „hore“ nebo „hore v obci“, toto označení se objevuje v citacích participantů i v mém textu. Nevím, jak zní termín „osada“ v místní romštině, romsky nemluví, takže jsem romštinu během výzkumu nemohla použít, mí romští participanté se mnou romsky nemluví a nepoužívali romštinu ani při komunikaci mezi sebou, když jsem byla přítomná.

Výzkum v délce necelých tří týdnů pochopitelně přináší metodologická omezení, do komplexity lokálních vztahů lze za tak krátký čas proniknout jen částečně. I toto je jeden z důvodů, proč jsem ve výzkumu sledovala pouze omezené množství kategorií a kromě genderu a etnicity jsem do analýzy nezařadila například třídu nebo ekonomické strategie obyvatel. Jsem si jistá, že zahrnutí dalších kategorií by k pochopení veřejného života ve Skutcích výrazně přispělo a v dalším dlouhodobějším výzkumu ve Skutcích hodlám do analýzy zařadit více kategorií. Dalším omezením plynoucím z krátké délky pobytu je otázka, nakolik lze za tak krátkou dobu proniknout hlouběji za vyjádření participantů, což se projevilo mimo jiné při popisu udržování teritoriální hranice mezi romskou a neromskou částí vesnice. Romští participanté artikulovali neochotu starostky prodávat pozemky v neromské části obce Romům, což jsou tvrzení zasluhující si hlubší analýzu a větší znalost terénu včetně skutečného množství nabízených volných pozemků, ovšem vzhledem k délce výzkumu a časové prodlevě mezi vznikem tohoto textu a realizací výzkumu už není možné tuto oblast lépe popsat. I tak ale považuji za nutné toto téma zařadit, jelikož bylo v rozhovorech hojně zmiňováno a vypovídá mnoho o vztazích Romů a Neromů ve Skutcích.

2 Intersekcionalita jako metoda a dynamika mocenských asymetrií

Hlavním teoretickým východiskem mého výzkumu byla intersekcionalní teorie. Zásadní článek týkající se intersekcionality napsala Kimberlé Crenshaw v roce 1989. Crenshaw (1989) ve své analýze vychází ze situace černošských žen a píše, že právě na jejich případu se ukazuje, jak dominantní koncepty diskriminace formují naše přemýšlení o znevýhodnění, kdy máme tendenci znevýhodnění připisovat pouze jedné centrální kategorii. Situace černošských žen je často opomíjena jak ve feministických teoriích, tak v antirasistických programech, jelikož obě tyto teorie jsou založeny na oddělených množinách zkušeností, které ne vždy reflektují vzájemné působení genderu a rasy. Crenshaw píše, že intersekcionalní zkušenost je něčím víc, než jen pouhým sečtením rasismu a sexismu, a že nestačí černošské ženy jen zahrnout do již existujících feministických teorií a antirasistických politik, ale je třeba nalézt nový analytický nástroj. A tím je právě intersekcionalní teorie. Intersekcionalní teorie tedy pracuje s předpokladem, že chceme-li analyticky uchopit diskriminaci, tak nestačí vycházet jen z jedné centrální kategorie, tedy například jen z genderu, rasy, třídy nebo sexuální orientace, ale je třeba uvažovat, že jednotlivé kategorie jsou spolu ve vzájemném působení a ovlivňují lidskou zkušenost komplexně.

Intersekcionalní teorie se od devadesátých let masivně prosazuje jako jedna z hlavních linií feministického myšlení a v současnosti se pojem intersekcionalita stále častěji objevuje i ve veřejném a politickém diskurzu a postupně budí větší

pozornost i v českém a slovenském prostředí (Kolářová 2018). Davis (2008) popisuje, že jedním z důvodů rozšíření intersekcionalní teorie je její otevřenost a rozvolněnost definice a neexistence shody na konkrétním obsahu tohoto pojmu ani na metodologii. Zároveň Davis píše, že intersekcionalita zdůrazňuje především mnohvrstevnatost, flexibilitu, proměnlivost sociálních identit a prolínání sociálních struktur. Intersekcionalní teorie tedy vzhledem ke své flexibilitě nenabízí žádná konkrétní metodologická řešení a před výzkumníkem, který se rozhodne intersekcionalitu při výzkumu použít, tak stojí úkol zvolit výzkumný design a analýzu dat „na míru“ tématu a výzkumnému terénu. I z tohoto důvodu jsem při své analýze zakotvenou teorii přizpůsobovala povaze mého výzkumu. Zároveň jsem ve své práci pracovala pouze se dvěma kategoriemi, a to s genderem a etnicitou. Požadavek zahrnout do analýzy právě tyto dvě kategorie stál u zrodu intersekcionalní teorie (Weldon 2008), později začala teorie zahrnovat i další kategorie, například třídu, národnost, věk nebo sexuální orientaci (Burnham 2001) a například Brewer (1999) upozorňuje, že sociální pozice každého z nás je definována více kategoriemi, takže nelze oddělit gender a rasu například od třídy. Nechci popírat důležitost ostatních kategorií, jejichž zahrnutí by do výzkumu o veřejné angažovanosti přineslo nová zjištění, ovšem podobně jako se Collins ve své knize *Black sexual politics: African Americans, Gender and the New Racism* důkladněji zaměřuje pouze na kategorie genderu, rasy a sexuality, i já jsem zvolila pouze omezené množství kategorií. Collins (2004) píše, že staví tyto tři kategorie do centra své analýzy, aby zvýraznila jejich provázání a skrze ně nově ukázala, jak je systém všech kategorií propojený. Ze stejného důvodu jsem i já zvolila pouze dvě kategorie, ovšem při dalším rozšiřujícím výzkumu týkajícím se veřejného života na vesnici by bylo vhodné zaměřit se i na další kategorie, například na třídu, věk nebo vzdělání, které by jistě ukázaly další skutečnosti hierarchických struktur společnosti.

Intersekcionalní teorie se dominantně zaměřuje na mocenské asymetrie, diskriminaci a znevýhodnění. Mocenské asymetrie ovšem není možné chápat jako neměnné a statické. Symetrické přístupy v antropologii popisují mocenské asymetrie jako nestálý výsledek vztahových konfigurací a chápou je jako nepřetržující v čase. Zároveň pojmají moc procesuálně, jako produkt sociálních vztahů, a zdůrazňují, že moc je kolektivně praktikována, a ne jednoznačně prosazována. Proměny mocenských struktur samozřejmě pozorujeme i na slovenském venkově, kde se v mnoha lokalitách (včetně Skutců) mocenská asymetrie v průběhu času dynamicky mění. Jedním příkladem za všechny mohou být komunální volby, které jsou příležitostí k radikálnímu promíchání mocenských pozic. Změny se ovšem dějí i méně viditelně, a nejen v oblasti komunální politiky. Ličit mocenské struktury jako pevné a všemocné může paradoxně vést k jejich posilování (Brož, Stöckelová 2015). I přes zdůraznění nestálosti mocenských struktur není na místě tvrdit, že mocenské asymetrie

neexistují. I za předpokladu, že moc je kolektivně vyjednávána, z mého výzkumu vyplývá, že Romové ve Skutcích byli při vyjednávání v nevýhodnější pozici, jako by tahali za kratší konec provazu.

3 První vstup do terénu a pozicionalita výzkumnice

Romská část vesnice sice plynule navazovala na zástavbu neromských domů, ale byť nebyla od zbytku vesnice odříznuta prostorově, v jiných ohledech zcela jistě oddělena byla, což jsem poznala záhy po svém příjezdu do Skutců. Přestože mě místní obyvatelé přijali vstřícně a ochotně mi poskytovali rozhovory a doporučovali další participanty, moje výzkumnická pozice byla v jistém ohledu složitá. Mezi občany tak malé obce se pochopitelně brzy rozšířilo, že kromě provádění výzkumu v neromské části Skutců chodím i do romské části a pořizuji zde rozhovory s jejími obyvateli. Právě skutečnost, že jsem se pohybovala napříč mezi romskou a neromskou částí obce, byla ve Skutcích – kde neprobíhalo společné vzdělávání dětí, Romové bydleli odděleně od Neromů a i společné setkávání na kulturních akcích bylo omezené – neobvyklá a budící podezření. Místní Neromové mě byli ochotní akceptovat jako cizinku, která se nevyzná v lokálních poměrech a je třeba ji o některých skutečnostech informovat, například o tom, že Neromové do „osady“ až na výjimky nikdy nechodí. Takový rozhovor jsem zažila jednoho večera v místní hospodě s neromskými obyvateli.

„Prostě se mi snažili vysvětlit, že to slušnej člověk nedělá. Tak mi to přijde, že se mě snaží disciplinovat, abych se chovala tak, jak se správně bílej chovat má, chovají se ke mně jako k cizince, která neví, jak to u nich chodí a je třeba jí vysvětlit nějakou hierarchii.“ (terénní deník, 3. 8. 2018)

Na narativ místních, skrze který mě vnímali jako neinformovanou cizinku, jsem ochotně přistoupila a předstírání neznalosti (a v mnoha případech samozřejmě i autentická neznalost) mi značně usnadňovalo pohyb v terénu.

Při svých prvních dvou návštěvách obce jsem bydlela v penzionu a participantům výzkumu na mém ubytování nepřišlo nic neobvyklého. Při své třetí návštěvě Skutců jsem bydlela u jedné z romských participantek, Aleny, což bylo neromskými participanty přijímáno různě. Někteří moje bydlení u romské rodiny komentovali konverzačními větami typu: „Snad se vám tam bydlí dobře.“ Další reakcí na moje bydlení v „osadě“ a setkávání se s romskými participanty byla snaha dozvědět se ode mě nějaké informace. Tehdejší tajemník obecního úřadu (na Slovensku se pro tuto funkci užívá pojem *prednosta*), se v té době chystal kandidovat na starostu a vzhledem k jeho absenci kontaktů na lidi z „osady“ se mě snažil důkladně vyptat na politické preference Romů.

Přestože se nad mým pohybováním napříč vesnicí mezi Romy i Neromy

většinou podívovali neromští participant, ani Aleně nebyla moje pozice zcela srozumitelná, byť samozřejmě věděla, jaké je téma mého výzkumu. Alena měla poměrně dobrý přehled o tom, s kým jsem pořizovala rozhovory, nebo s kým jsem večer seděla v hospodě. Vzhledem k tomu, že jsem se stýkala i s lidmi, kteří byli mezi Romy ve Skutcích známí jako otevřeně rasističtí, si nejsem jistá, jak Alena tuto skutečnost přijímala, byť to nikdy otevřeně nekomentovala.

4 (Bez)problémové soužití Romů a Neromů

Když jsem přijela do Skutců poprvé, na první dojem mi připadalo, že soužití Romů a Neromů v této vesnici je neproblematické a idylické, například na základě webových stránek obce, kde se psalo, že místní Romové jsou dávání za dobrý příklad celému Slovensku. Také kniha vydaná k výročí obce v kapitole „Rómovia“ předkládá výčet úspěchů místních romských obyvatel, vyzdvihuje jejich vzdělání a úspěchy v různých soutěžích. Místní starostka dokonce získala cenu za dlouhodobé a kontinuální zlepšování životní úrovně romských rodin a za intenzivní a prospěšnou práci s romskou komunitou. I neromští participant často zmiňovali, že místní Romové jsou bezproblémoví, chodí do zaměstnání a do škol a soužití všech občanů Skutců je na dobré úrovni. Místní Romové byli skuteckými Neromy dávání do protikladu k Romům z nuzných „osad“, kteří „nedbají na vzdělání a jsou špinaví a hluchí“. Veřejný obraz bezproblémového soužití však vytvářela pouze neromská část vesnice a pohled místních Romů nebyl do tohoto narativu zahrnut. Právě neromští obyvatelé, kteří tvořili místní zastupitelstvo a měli kontrolu nad propagačními texty o obci, knihou k výročí i webem obce, byli hlavními mluvčími, kteří se k soužití místních obyvatel vyjadřovali. Romští participant se k tomuto narativu vyjadřovali kriticky, v jejich očích interetnické soužití neproblematické nebylo. Například Milada považovala narativ bezproblémového soužití za Potěmkinovu vesnici vystavěnou pro oficiální návštěvy vedení obce, před kterými starostka vyzdvihuje životní úroveň místních Romů, ale na druhé straně s Romy nejedná vždy korektně. Podle Miladiny interpretace je odbývá:

„A napríklad keď sem príde starostke nejaká návšteva, tak ona vždy príde: 'Ja vám potrebujem ukázať našich cigánov.' Lebo ona sa nimi chváli. Lebo my sme taká osada, ktorou je treba sa chváliť. Ale keby si napríklad videla, keď starostka nemá náladu a príde za ňou niekto, a ona ho vo dverách vyhodí, tak pár vetami ho vybaví a ide preč.“ (Milada, 2. 8. 2018)

To, že soužití Romů a Neromů nebylo tak idylické, jak bylo navenek prezentováno, a že slova neromských participantů ne vždy korespondovala s jejich činy, jsem pozorovala i na jiných skutečnostech. Jednou z nich byl například fakt, že žádný Rom ve Skutcích nebydlel mimo „osadu“. Pozorovateli patrně neujde kontrast

mezi velkorysími pozemky nahoře ve vesnici, na které se pohodlně vešel rodinný dům i se zahradou, a novými domy v „osadě“, které často vyrůstaly na zahradách už existujících domů. Důvodem byl jednak nedostatek nových stavebních pozemků v romské části vesnice a jednak nemožnost, aby si Rom koupil stavební pozemek mimo „osadu“, o čemž řada romských participantů mluvila jako o nespravedlnosti. Milada popisovala tuto skutečnost takto:

„Nie, ona ti tam nedá. Starostka ti nedá pozemok. Nedá. Lebo reálne, keď máš peniaze, pozemok si môžeš kúpiť, keď chceš. A ona nedá, lebo ty keď ideš za ňou a [chceš] pozemok, ona ti automaticky povie, že tu dole. Ale teraz je problém, lebo ja som sa chcela informovať u nejakého odborníka, čo sa týka pozemkov, lebo ona také isté sumy dáva, ako v dedine, dáva aj tu v osade.“ (Milada, 2. 8. 2018)

Romové popisovali veškeré snahy koupit pozemek nahoře ve vesnici jako neúspěšné, byla jim například řečena mnohem vyšší cena nebo pozemek už náhle na prodej nebyl, a tak případný kupující svou žádost o koupi stáhnul. I starostka Skutců, byť oceněná za příkladnou práci s romskou komunitou, na místním obecním zastupitelstvu, na kterém jsem byla přítomná, popisovala, jak Romům zabránit, aby koupili pozemek a postavili dům ve vesnici:

„Starostka říká, nebojte se, já je sem nepustím, byli tu takoví, co chtěli pozemek v dědině, nedám, i když si koupí, tak vyměníme, aby byli dole.“ (terénní deník, 27. 8. 2018)

Tuto bariéru se zatím žádnému z romských obyvatel nepodařilo prolomit a romská a neromská část vesnice tak zůstala oddělena.

Soužití a společné setkávání Romů a Neromů bylo vymezeno pevnými mantinely – starostka byla na jedné straně oceňována za příkladnou práci s romskou komunitou, prosadila realizaci nových bytů v „osadě“ a, jak zmiňovali romští participanté, neváhala se místními Romy „chválit“. Na druhou stranu ale odmítala připustit, aby Romové bydleli nahoře ve vesnici. Domnívám se, že je možné, že starostka tímto způsobem bránila prestiž celé obce, jelikož vesnice, kde Romové bydlí mimo „osadu“ (nebo obce, kde je například romský starosta nebo starostka) byla neromskými participanty hodnocena jako místa s převráceným řádem, kde to zcela jistě nedopadne dobře. Zároveň starostka nabízela lukrativní obecní stavební pozemky a podle jejích slov jí záleželo na tom, aby se dobře prodávaly. Skutečnost, že Romové bydlí přímo v neromské části obce, by mohla prodej komplikovat, jelikož romský soused by mohl být pro potenciální kupce nepřijatelný. Byla jsem svědkem jednání o prodeji pozemku, kdy budoucí neromský majitel řekl, že má zájem o pozemek ve Skutcích právě proto, že ve vedlejší vesnici, ze které pochází, se Romové stěhují do neromské části vesnice, což mu připadalo nevhodné a Skutce pro něj byly z tohoto hlediska atraktivní lokalitou.

5 Komunální politika, neromská aréna moci

Obecní zastupitelstvo ve Skutcích má devět zastupitelů a od roku 1990 nebyl do zastupitelstva zvolen žádný Rom ani Romka, přestože opakovaně kandidovali. Většinu skutečných zastupitelů od roku 1990 vždy tvořili neromští muži a neromští muži byli také vždy nejvíce zastoupeni mezi kandidujícími. Romští muži kandidovali do skutečného zastupitelstva pravidelně a ve větším počtu než romské ženy.

Romští participanti i participantky většinou popisovali, že se o komunální politiku zajímají, sledují ji a obvykle chodí volit. Řada z nich ovšem také artikulovala frustraci z faktu, že se většina rozhodnutí komunálních politiků děje bez jejich participace a bez možnosti, aby do nich zasahovali. Jedním z důvodů bylo to, že Romové nejsou v komunální politice dlouhodobě zastoupeni. Alena, Romka, která kandidovala v komunálních volbách v roce 2014, popisovala, že zvolení Romů do zastupitelské funkce brání mimo jiné skutečnost, že Neromové nedávají hlasy Romům, byť je považují vzhledem k jejich kvalifikaci a zkušenostem za kompetentní:

„Oni si tak medzi sebou rozprávajú, už som počula, že som jednoducho človek, ktorý má skúsenosti, trochu rozumiem aj politike... a prečo nevolia takých ľudí? No ale oni by hlas Rómom nedali. Neexistuje.“ (Alena, 5. 8. 2018)

Tvrzení, že Neromové nevolí Romy, je vzhledem k tomu, že volby jsou tajné, obtížně verifikovatelné. Hrustič (2015) ovšem ve shodě s Alenou a s ohledem na celoslovenský kontext popisuje, že byť se na komunální úrovni prosazuje čím dál více romských politiků, Neromové jsou k jejich kompetencím stále nedůvěřiví a nezřídka je vnímají jako hrozbu.

Zároveň pro Romy nebyla etnická příslušnost jediným hlediskem, podle kterého se rozhodovali, komu ve volbách odevzdají svůj hlas. Pochopitelně i mezi Romy ve Skutcích existovala názorová diverzita ohledně komunální politiky a romství nezaručovalo případným kandidátům na zastupitele automaticky hlas od ostatních Romů, záleželo i na názorech, sympatiích a vztazích. Neromští participanti absenci Romů v zastupitelstvu vysvětlovali rozličně a jedním z vysvětlení byla právě ta skutečnost, že Romové automaticky nevolí jiného Roma, což neromští obyvatelé Skutců interpretovali jako nedostatek organizovanosti na straně Romů a neschopnost se spojit a dosáhnout cíle, tedy podílu na rozhodování: *„Oni sa veľmi nehrnú. Keď treba niečo aktivizovať, tak skôr ustúpia, nie sú nějakí takí organizačne...“ (Adam, 4. 8. 2018).*

Předpoklad absolutní jednoty mezi Romy a bezbřehého upřednostnění etnicity jako jediného hlediska při rozhodování romských voličů ve volbách je však značně zjednodušující. Fakt, že Romové volí i Neromy, nelze vysvětlovat pouze nedostatkem organizace na straně Romů, ale roli hraje i běžná názorová diverzita nebo příbuzenské vztahy. Podobně o romské politické participaci píše i Hrustič

(2015), který tvrdí, že i když tvoří Romové v některých obcích většinu populace, neznamená to, že obsadí i většinu zastupitelských funkcí. Důvodem může být velké množství romských kandidátů, které ve výsledku roztržší hlasy, jelikož se Romové nedohodnou na jednoznačné podpoře nejsilnějších kandidátů. Hrustič zdůrazňuje, že v případě romských komunit ve většině případů nejde o komunity ve skutečném významu tohoto slova a při volebních preferencích záleží například i na rodinných vazbách.

Jelikož Romové ve Skutcích neměli v komunální politice žádné zástupce, hledali jiné způsoby, jak se do politického života zapojit, ovšem tyto aktivity jim byly často znesnadňovány. To je případ Stana, který bydlel ve Skutcích v nově postavených obecních bytech v romské části obce. Těmto obecním bytům nebyly dlouho po dokončení celého stavebního projektu dodělané fasády, což jejich obyvatele trápilo. Záležitost se řešila v době, kdy jsem ve Skutcích prováděla výzkum, a bylo svoláno obecní zastupitelstvo, které mělo tuto věc projednat a na které jsem se chtěla jít podívat. Raději jsem se zeptala tajemníka obecního úřadu, zda je moje přítomnost vhodná, a dostalo se mi odpovědi, že moje účast nebude žádný problém. Stano chtěl na obecní zastupitelstvo také přijít, ovšem tajemník mu řekl něco jiného než mně:

„Prednosta mi povedal... ja som chcel o tie farby. Že nie, že to mám nechať na neho. Hovorím prečo, ja vybavím, pôjdeme tam spolu. Nie, ty tam nemôžeš chodiť, že sa tam budú preberať aj iné veci a že ja tam nemôžem byť.“ (Stano, 30. 8. 2018)

Něco takového pochopitelně není pravda, obecní zastupitelstvo je ze zákona přístupné veřejnosti a právo být na něm přítomný má každý občan. Stano však dodržel „doporučení“ skutečného tajemníka a na zastupitelstvo raději nepřišel.

Fakt, že si tajemník obecního úřadu, který si je zcela jistě velmi dobře vědom, že schůze obecních zastupitelstev jsou veřejné, dovolí vydat takové „doporučení“, svědčí o hegemonní pozici Neromů ve skutečné komunální politice. Tajemník si mohl dovolit říct Stanovi zjevnou lež a předpokládat, že se Stano jeho zákazem bude řídit. Tato situace se nedá interpretovat jako akt dobré vůle z tajemníkovy strany, kdy chtěl Stana ušetřit sezení na dlouhé schůzi a vyřídit záležitost za něj. Stano na zastupitelstvo skutečně přijít chtěl a chtěl řešit fasády na domech s vedením obce osobně a zlobil se, když mu tajemník řekl, že na schůzi chodit nemá. Je otázkou, jaká situace by nastala, kdyby se Stano na zastupitelstvu přeci jen objevil. Romové se při snaze prosadit svoje požadavky u komunálních politiků pohybovali v rámci nepsaných pravidel a komplikovanost situací a místních vztahů vedla k tomu, že volili různé strategie; možná může být v některých situacích výhodnější přistoupit na neromská pravidla hry, než se vůči nim explicitně vymezovat. Tato pravidla byla kolektivně vyjednávána a tím, že se jimi Romové řídili, se podíleli na jejich nastavování. Realizace fasád na domech byla nakonec na zastupitelstvu

schválena, možná by se tak stalo i za Stanovy přítomnosti, o tom ovšem můžeme jenom spekulovat.

Zajímavou osobností skutečné komunální politiky byla starostka, která byla v roce 2018 už poštěstě zvolena do funkce. Nejvyšší politická funkce ve Skutcích byla tedy dlouhodobě obsazena neromskou ženou, byť většinu zastupitelstva od roku 1990 vždy tvořili muži. Starostka popisovala obtížné sladování pracovního a rodinného života. Do funkce byla poprvé zvolena v sedmadvaceti letech, a přestože později odešel na rodičovskou dovolenou její manžel, i tak značná část péče o dcery, ke které se v určité životní fázi přidala i péče o nemocnou matku, ležela na ní:

„Dievčatá so mnou veľa chodili, zo škôlky som ich vyťahla a boli tu so mnou. Veľa som ich brávala so sebou, furt chodili, v aute boli a so mnou behávali kade tade, veľa ľudí spoznali, ale zlaté sú. Niekedy už som si povedala, že som bola macocha, lebo všade museli ísť so mnou.“ (Starostka, 2. 8. 2018)

Starostka popisovala, že jí několikrát byly nabízeny politické nebo pracovní nabídky mimo Skutce, rozhodla se jich však nevyužít. Péče o dcery, matku a domácnost byla při výkonu starostenské funkce jistě náročná, ovšem zcela jistě nezměrně jednodušší, než kdyby přijala prestižnější nabídky k zaměstnání a odešla pracovat dále od Skutců. Komunální politika, ze všech jiných úrovní politiky, je nejlépe slučitelná s péčí o děti a domácnost. Toto může být také jedním z důvodů, proč je v komunální politice obecně zastoupení žen nejvyšší, a ve vyšších patrech politiky postupně klesá (Vohlídalová et al. 2016).

Přestože místní starostka navzdory obtížnému sladování rodinného a pracovního života v politické funkci uspěla, nijak se netajila složitostí obě oblasti života dobře vyvážit. Zároveň pro většinu neromských participantek byla péče o děti a domácnost také nejčastějším důvodem, proč do obecního zastupitelstva nekandidovaly, což rozvádím v následující části textu.

5.1 Politická participace a neviditelný gender?

Vliv kategorií genderu a etnicity na zapojení do veřejného života byl od počátku mým výzkumným tématem a má hlavní pozornost tedy směřovala směrem k těmto dvěma kategoriím. Ovšem mocenská asymetrie a rozdělení vesnice na základě etnicity byly natolik výrazné a všeprostopující, že na první pohled přebíjely i genderovou asymetrii – Romové byli ze skutečné komunální politiky vylučováni bez ohledu na gender. Genderové rozdělení není možná výzkumníkovi na první pohled tak patrné jako asymetrie způsobená etnicitou, ovšem i mocenská asymetrie organizovaná po linii genderu ve vesnici existovala.

Jedním z důvodů, proč mi jako výzkumníci nebylo genderové rozdělení vesnice na první pohled zřetelné, byl fakt, že participantí pro genderové rozdíly

většinou nenacházeli žádná vysvětlení a považovali je za jednoznačný fakt, který není nutné objasňovat. Všichni participanti dokázali, byť s různou mírou otevřenosti, popisovat interetnické soužití v obci. Genderové asymetrie většinou nebyli schopni příliš detailně analyzovat, rozhodně je se mnou nerozebírali tak podrobně jako soužití Romů a Neromů. Někteří participanti například na otázku, proč není v místním zastupitelstvu více žen, odpovídali jednoduchým: „To tak prostě je“. West a Zimmerman (1987) popisují, že v západní společnosti pohlížíme na genderové rozdíly jako na přirozené, trvalé a jednoznačně definované. Zdá se nám, že vše je zkrátka tak, jak je, protože muži jsou muži a ženy jsou ženy, dodávají autoři. Fakt, že genderové rozdělení považujeme za přirozené, pokládám za jednu z příčin, proč se mnou velká část participantů nedokázala o tomto tématu důkladněji mluvit.

Zároveň se zastoupení skutečných žen v politice výrazně nevymykalo slovenskému průměru, a i důvody popisované skutečnými ženami byly podobné jako ty, o kterých mluví níže uvedené zdroje. Na Slovensku je zastoupení žen v politice velmi podobné jako v Česku, v roce 2019 bylo v českém parlamentu 20 % žen a ve slovenském 21 %. V roce 2019 byly ve slovenské vládě ženy zastoupeny 33 % na pozici ministryň a primátorek a starostek bylo 26 % (European Institut for Gender Equality 2020). Důvody nízkého zastoupení žen ve slovenské politice popisuje například zpráva s názvem „Podpora vyrovnaného zastúpenia žien a mužov na vedúcich pozíciách v organizáciách verejnej a súkromnej sféry.“ V této zprávě se píše, že ženy jsou většinou na kandidátkách politických stran zařazeny na nevolitelné pozice a že společnost vysílá signály, že politika se hodí výlučně pro muže, je zlá a nečestná, a proto by se jí ženy měly vyhýbat (Ulčin 2017). Podobné genderové bariéry pro vstup do politiky jsou popisované i v českém kontextu. Vstup žen do politiky je pochopitelně záležitostí jejich rozhodnutí a vnitřní motivace, ale je ovlivněn i vnějšími faktory jako tradičně chápáná role žen v rodině a v domácnosti, mechanismy na úrovni politických stran, postoji veřejnosti a veřejným diskurzem (Vohlídalová et al. 2016).

Mezi romskými a neromskými ženami existovaly rozdíly v participaci na politickém životě, byť nebyly tak zjevné a výzkumníkovi snadno odhalitelné jako rozdíly v politické participaci Romů a Neromů. Neromské ženy jako hlavní důvod svého složitějšího zapojení do komunální politiky zmiňovaly péči o děti a domácnost, jako například Kamila, která popisovala, proč nechce kandidovat do obecního zastupitelstva:

„Ešte plánujeme rodinku s manželom a neviem, nevylučujem, možno niekedy v budúcnosti, keď budú dievčatá oveľa väčšie, staršie. Ale teraz, v tomto období, určite nie.“ (Kamila, 30. 8. 2018)

Romské ženy tento důvod většinou neuváděly, nebo ho zmiňovaly až jako poslední a ne zcela významný. Za hlavní bariéru vstupu do politiky romské ženy považovaly

svou etnicitu a popisovaly, že by pravděpodobně nebyly zvoleny, protože jsou Romky; romské ženy tedy artikulovaly stejné překážky jako romští muži.

Je ovšem nanejvýš pravděpodobné, že i na romských ženách ležela z větší části péče o domácnost a děti, během svého výzkumu jsem nezaznamenala, že by v romských rodinách byly tyto činnosti rozděleny mezi muže a ženy rovnocenněji než v neromských rodinách. Zároveň ale nelze říct, že by romské ženy ve Skutcích byly méně emancipované než neromské ženy, jak popisuje Kajanová (2015). Autorka v knize *(Ne)rovnosti v romských rodinách* vychází z výzkumu provedeného ve třech krajích České republiky a předkládá obraz romských rodin jako tradičně vztahově uspořádaných, kde emancipace žen není rozvinutá v takové míře jako v majoritní společnosti, byť nepopírá, že k určitým posunům dochází. Tento tradiční obraz romské rodiny ve Skutcích rozhodně nenaplňovaly, uspořádání romských rodin ve Skutcích nebylo o nic více tradiční než v neromských rodinách. Pozorovala jsem, že v romských i neromských rodinách ve Skutcích se ženy dominantně starají o děti a domácnost, zároveň bylo běžné, aby Romky i Neromky chodily do práce (pokud nebyly na rodičovské dovolené) a Romky a Neromky například běžně chodily do místní hospody i bez svých partnerů. Alena popisuje, že mezi Romy jsou vztahy mezi muži a ženami rovnocenné:

„Lebo tu nie je tak, že muž je niečo viac ako žena. Tu sú rovnocenní.“ (Alena, 5. 8. 2018)

Ovšem rozdělení skutečných obyvatel na Romy a Neromy, které se projevovalo nejen v politice, ale i v celé řadě dalších každodenních aspektů, bylo natolik výrazné, že v běžném vnímání aktérů toto rozdělení na základě etnicity překrývalo i genderové rozdělení. Podobnou skutečnost popisuje i Collins (2004), když píše, že v některých situacích nehrají ostatní kategorie, jako gender, věk, sociální třída a vzdělání, žádnou roli a jsou zcela překryty etnicitou. Etnicita byla ve Skutcích výraznou osou, která zakládala mocenskou asymetrii a zvýznamňování etnicity bylo tak zásadní, že přebíjí i další kategorie, dokonce i gender, který je považován za základní kategorii, která rozděluje společnost, a dokonce bývá nazýván jako omni relevantní kategorie (West, Zimmerman 1987).

6 Spolkový život, „romský bludný kruh“

Ve Skutcích fungovala řada spolků a sdružení, konkrétně myslivecký spolek, pobočka Klubu slovenských turistů, fotbalový klub, který měl dvě družstva, žáky a dospělé, občanské sdružení Fiat Lux, kostelní pěvecký sbor, skautský oddíl a nově romský taneční soubor. Do spolkového života Skutců se mnohem více zapojovali neromští obyvatelé, Romové byli ve spolcích angažováni jen v řádu jednotlivců. Několik romských mužů bylo součástí místního fotbalového družstva a pouze jeden spolek byl organizován samotnými Romy, a to zmíněný romský taneční soubor pro mládež.

Mezi neromskými participanty většinou panoval názor, že Romové by si měli zařídit vlastní spolky a sdružení a nemíchat se do těch neromských, což demonstruje například tato odpověď skutečného tajemníka obecního úřadu, kterou jsem dostala, když jsem se na obecní akci s vařením guláše zeptala, proč tady nejsou žádní Romové: „Pan tajemník říkal, my máme svoje, oni mají svoje. Něco děláme společně, ale takto to tady funguje, my se jim taky necpeme na ty jejich věci“ (terénní deník, 4. 8. 2018). Pochopitelně neexistoval žádný oficiální zákaz, který by Romům zabraňoval účastnit se spolkového života a veřejných akcí ve Skutcích, ale byla aplikována řada neformálních mechanismů, které vedly k tomu, že se Romové spolkového života (až na výjimky) neúčastnili. Neromské spolky necílily propagaci svých akcí na romské obyvatele a řada romských obyvatel o akcích, které pořádají, ani nevěděla. Například obecní akce s vařením guláše a s hudebním programem, které jsem se v době svého výzkumu účastnila, nebyla vyhlášena obecním rozhlasem, který byl zaveden i v „osadě“. Na obecním úřadě byly nachystány letáky, které akci propagovaly, ovšem jelikož do romské části vesnice nechodí pošta, nebyly jejím obyvatelům doručeny.

Dalším příkladem vylučování Romů ze spolkového života byl fotbalový klub, který byl ve Skutcích nedávno obnoven a jeden z nově přistěhovaných občanů, Ján, začal trénovat žákovské družstvo. Mezi romskými chlapci byl o fotbal extrémní zájem a na první trénink jich přišlo velké množství, neromský trenér je ovšem odmítl s tím, že má už dost práce s trénováním neromských dětí a později mi to vysvětlil takto:

„Že toľko ich nezvládnem, lebo sú takí temperamentní, ale keď je ich málo, je to v pohode.“ (Ján, 5. 8. 2018)

Zároveň romským dětem řekl, že členský poplatek je několikanásobně vyšší, než ve skutečnosti byl, což většinu romských rodičů odradilo a děti už na fotbal neposílali. V době mého výzkumu bylo v žákovském družstvu jen několik romských chlapců, dva z nich byli syny fotbalistů, kteří hráli za muže.

Dalším výrazným skutečným spolkem bylo občanské sdružení Fiat Lux, které založila Mária, jedna z nově přistěhovaných obyvatelky neromské části obce. Toto sdružení se zaměřovalo na podporu sociálního a kulturního života v obci, jeho aktivity byly široce zaměřené a zapojovalo se do nich velké množství skutečných obyvatel, ovšem pouze těch neromských. Neromskými participanty bylo toto sdružení hojně zmiňováno a bylo široce známé, mezi Romy ovšem o jeho existenci řada lidí vůbec nevěděla. Sdružení Fiat Lux organizovalo různé komunitní aktivity a mělo v obci vlastní prostory. Nedávno se jeho členové začali starat o pozemek, který jim jedna obyvatelka Skutců bezplatně poskytla. Mária se na pozemku rozhodla zřídit komunitní zahradu, kterou obyvatelé chodili dobrovolně plít a udržovat a mohli si na ní natrhat bylinky a květiny na výzdobu

nebo na čaj. Ovšem přestože Mária popisovala, že zahrádku může užívat kdokoli, byl to kdokoli s jistými výjimkami.

„Říkala, chtěli jsme tu i jiné plodiny, ale máme tu jenom kytičky, protože kdybychom tu měli třeba brambory, tak ti cigáni by to rozkradli, to by nešlo. (...) Pak říkala, že by sem chtěla třeba i lavičku, aby si sem lidi mohli zajít posedět, ale pak říkala – no, možná radši ne, toto je taková naše ochrana, kdyby se tu chtěli třeba ti cigáni shlukovat.“ (terénní deník 3. 8. 2018)

Některé činnosti tohoto spolku byly tedy plánovány tak, aby se jich Romové účastnit nejlépe sami nechtěli. Je paradoxní, že je jedna skupina obyvatel z činnosti spolku vydělována, zvláště když sdružení Fiat Lux ve svých propagačních materiálech uvádělo, že chce přispívat k rozvíjení sociálního prostředí v obci a spolupracovat se všemi občany na různých úrovních, jelikož každý člověk je pro společnost důležitý.

Zároveň bylo vidět, že neochota Neromů participovat na spolkovém životě Skutců společně s Romy nemusí být vždy explicitně vyjádřená, jako například u trenéra fotbalového družstva. Existovaly i implicitnější mechanismy, ne tak snadno zachytitelné, jako například ty, které jmenovala Mária. U sdružení Fiat Lux nedošlo k žádnému otevřenému odmítnutí účastnit se spolkových aktivit společně s Romy, ale už při plánování činností tohoto občanského sdružení členové nevolili takové činnosti, o kterých předpokládali, že budou pro Romy atraktivní. Bariéry, které bránily Romům participovat na spolkovém životě, se zdály být na první pohled neviditelné, což pochopitelně nahrávalo interpretacím ze strany Neromů, kteří nezřídka popisovali, že Romové se do spolkového života obce zapojit nechtějí, jelikož jsou líní a mají jiné zájmy.

Romští participanti popisovali snahu zapojit se do spolkového života podobně jako snahu zapojit se do komunální politiky. Popisovali demotivaci a nemožnost situaci ovlivnit, při snaze založit si vlastní spolek nebo uspořádat veřejnou akci podle Romů vždy něco nevyšlo, vždy se něco zaseklo, zkrátka vždy se našel nějaký důvod, proč obecní úřad nechtěl jejich aktivity podpořit, což mi vysvětlovala například Milada v případě její snahy založit ve Skutcích romský taneční soubor pro mládež. Zároveň Romové neměli v obecním zastupitelstvu žádného zástupce, a měli tedy mnohem méně možností, jak situaci zvrátit ve svůj prospěch. Narativ, který panoval mezi Neromy, jenž doporučoval Romům, aby si založili spolky vlastní a nemíchali se do těch neromských, byl tedy pro Romy obtížně proveditelný a byl vlastně bludným kruhem. Romové byli vylučováni z neromského spolkového života a zároveň nebyli podporováni, pokud vyvíjeli aktivitu směrem k založení spolku, který cílil na romské obyvatele. Romové se tedy do spolkového života obce zapojovali velmi málo a řada z nich volný čas trávila raději ve městě nebo jinde mimo Skutce, což například Alena popisovala jako nutnost, protože ve Skutcích podle ní nebyl dostatek volnočasových aktivit pro Romy a především pro romské děti.

Spolková angažovanost ve Skutcích byla hlavní doménou neromských mužů a žen. Neromské ženy nepopisovaly při spolkové angažovanosti bariéry, které artikulovaly u zapojení se do komunální politiky. I fakt, že spolky byly ve Skutcích výrazně genderované, tedy že se muži angažovali ve fotbale a ženy v občanském sdružení Fiat Lux a v kostelním sboru, pomáhal neromským ženám překonat překážky, které cítily při snaze zapojit se do komunální politiky, tedy časovou náročnost péče o děti a domácnost. Neromské ženy popisovaly, že spolkové aktivity dokážou s péčí o děti velmi dobře skloubit, jelikož řada akcí, do kterých se zapojovaly a které organizovaly, svým programem a zaměřením přímo umožňovala zapojení celé rodiny a především dětí. Romské ženy byly ve zcela jiné situaci než ty neromské. Ze spolkového života byly vylučovány, jelikož jsou Romky, a kategorie genderu při spolkové angažovanosti nehrála u Romů velkou roli; podobně jako při politické angažovanosti byli tedy Romové ze spolkového života vylučováni bez ohledu na gender.

7 Romské ženské sítě známostí a neformální angažovanost

Přestože romské ženy nebyly příliš zapojeny v místních spolkách ani v komunální politice, rozhodně to neznamenal, že by do veřejného života Skutců nevstupovaly. Například Alena dvakrát z vlastní iniciativy zorganizovala přímo ve Skutcích lékařské prohlídky pro místní občany, jednou přijel odborník na měření kostní tkáně, podruhé gynekolog. Danka a Milada se před lety snažily prosadit zřízení komunitního centra v „osadě“, ve svém úsilí však nebyly úspěšné. Blíže popíšu dva případy neformální angažovanosti, kterých jsem byla svědkem přímo během výzkumu.

Prvním z nich je případ Milady, která byla zaměstnaná jako terénní pracovnice na obecním úřadě a dlouhodobě komunikovala se Slovenskou poštou i se skuteckými Romy a snažila se docílit, aby pošta byla roznášena i v „osadě“, jelikož v době mého výzkumu tam pošta nechodila a romští obyvatelé si ji museli vyzvedávat na obecním úřadě. Přestože byla Milada zaměstnankyní obecního úřadu, její žádosti, aby mohla v této věci komunikovat pod hlavičku obce, nebylo vyhověno. A tak Milada řešila tento problém sama, aniž by byla při jednání zaštitěna místní samosprávou.

„A potom som sa ešte pýtala nášho prednostu, či to môže ísť cez hlavičku obce, tie papiere písať alebo to mám písať za seba, ako za osobu. No a on sa nevyjadril. A keďže mňa ne baví čakať, tak som to písala sama za seba. (...) A starostka mi raz povedala, že ona to riešila s tou riaditeľkou pošty, ale že to je tak odporná pani. Čo ja mám taký pocit, že ani nie. Lebo starostka keď dokáže úplne dačo iné, tak by dokázala aj toto. Ja mám taký pocit, že v tejto našej dedine je to tak: Čo je pre Rómov, to ma nepáli.“ (Milada, 3. 8. 2018)

Kromě Milady se z řad romských žen aktivně angažovaly například i Danka a Anna. V době mého výzkumu ve Skutcích byly horkým tématem komunální volby a řešila se zejména změna na postu starosty. Krom stávající starostky, ke které měla řada Romů ambivalentní postoje, kandidoval i tehdejší tajemník obecního úřadu. Mezi místními Romy měl pověst rasisty a Danka s nadsázkou říkala, že kdyby byl zvolen, Romové by už nesměli ani do obchodu. Proto Danka a Anna plánovaly uspořádat setkání všech Romů, na kterém se dohodnou, že nebudou ve starostenských volbách volit tajemníka a dají raději hlas stávající starostce:

„Tak by bolo najlepšie sa stretnúť so všetkými a že by každý-. Ja si myslím, že oni by išli, lebo sú dosť takí, čo idú za starostku. [...] Všetkých dokopy zavolať, aby ho nevolili.“ (Anna, 28. 8. 2018)

Aktivita Danky a Anny nakonec nevyšla ve společné setkání všech romských obyvatel, jak původně plánovaly, ale jejich postoj se brzy rozšířil mezi jejich romské sousedy. V době mého výzkumu sbíral tehdejší tajemník v „osadě“ podpisy nutné pro nezávislou kandidaturu a jak jsem pozorovala, řada obyvatel se mu podepsat odmítla. Tajemník nakonec ve starostenských volbách těsně neuspěl a zvítězila stávající starostka.

Jak ilustrují výše zmíněné příklady, romské ženy byly součástí veřejného života Skutců, volily ovšem jiné strategie než neromští obyvatelé. Jelikož byly různými způsoby vylučovány ze spolkového života i z komunální politiky, realizovaly své aktivity mimo formální platformy a zakládaly je spíše na sousedských a přátelských vztazích, případně na svých individuálních schopnostech. Sousedské vztahy a individuální schopnosti hrály ve veřejné angažovanosti roli i u Neromů, ovšem pro romské obyvatele vesnice zůstávaly jedinou možností. Neromští obyvatelé Skutců popisovali zcela jiné strategie. Například Mária byla nespokojená s kulturním vyžitím a s nabídkou volnočasových aktivit v obci, a proto se rozhodla založit občanské sdružení:

„A sme si povedali, treba niečo pre tie deti urobiť, lebo tie deti fakt nemajú podnety, nemajú centrum voľného času, nemajú krúžky, nemajú nič.“ (Mária, 3. 8. 2018)

Stejně tak Ján, trenér fotbalu, popisoval nespokojenost s místní komunální politikou a s vedením současné starostky, rozhodl se proto kandidovat do obecního zastupitelstva, do kterého byl v roce 2018 úspěšně zvolen.

Romové – vzhledem k výše popsáním obtížím se zvolením do obecního zastupitelstva nebo se založením vlastního spolku – takto postupovat nemohli. Je ovšem na místě zmínit, proč se neformálním aktivitám ve veřejném životě věnovaly spíše romské ženy než romští muži. Když Danka a Anna popisovaly, jakým způsobem budou předvolební setkání organizovat, akcentovaly, že osloví především romské ženy:

„Danka říkala, že se musíme spojit my, všechny ženy, a já se ptám, proč jen ženy? A Danka, že když to uděláme my, muži půjdou taky.“ (terénní deník, 28. 8. 2018)

Danka i Anna spoléhaly spíš na své ženské sítě známostí a tuto skutečnost jsem začala dávat do souvislosti s častou nepřítomností romských mužů ve Skutcích. Řada z nich pracovala mimo vesnici, a tak se mnozí z nich v hodnocení veřejných záležitostí spoléhali spíše na ženy, které trávily více času ve vesnici a lépe se v situaci orientovaly. Zároveň všechny neformálně se angažující ženy pocházely původem ze Skutců. I při mém pobytu v obci jsem během dne přicházela do běžného kontaktu na ulici spíše s ženami než s muži, je tedy pravděpodobné, že ženy přirozeně navazovaly více vazeb s ostatními ženami, a i skrze tyto vazby měly lepší přehled o místní situaci. Ne všichni romští muži pracovali mimo obec, ale ti, kteří se v místní situaci a problémech dobře orientovali, volili spíše cestu kandidatury do obecního zastupitelstva, přestože se zatím žádnému z nich nepodařilo uspět.

Závěr

Hlavním cílem intersekcionalní teorie, která byla výchozím teoretickým konceptem mého výzkumu, bylo rozvinout nástroj, skrze který lze analyzovat mocenské rozvrstvení společnosti. Tato teorie zahrnuje v analýze jak sexismus, tak i rasismus, třídní opresi, heterosexismus a další osy, kolem kterých je nerovnost utvářena, a postihuje všechny tyto opresivní mechanismy v jejich komplexitě a propojenosti (Allen 2016). Intersekcionalní teorie je pro zkoumání veřejného života a politické participace ideálním nástrojem, jelikož se přímo zaměřuje na mocenské vztahy a nerovnosti ve společnosti (Choo, Ferree 2010). Etnická diferenciacie slovenského venkova přímo vybízí ke zkoumání etnicity jako sociální kategorie, ovšem bez zahrnutí genderu do analýzy bych nikdy nedokázala popsat pozici romských žen při veřejné participaci. Zároveň se ovšem intersekcionalita netýká pouze romských žen, intersekcionalita formuje sociální realitu nás všech, jak mužů, tak žen, a to bez ohledu na etnicitu (Weldon 2008), identita každého z nás je intersekcionalní, jelikož se skládá z mnoha kategorií. Samozřejmě je nutné dodat, že intersekcionalní teorie pracuje i s jinými kategoriemi, nejen s genderem a etnicitou. Při výzkumu veřejného života se například třída nabízí jako další kategorie, jejíž zahrnutí do analýzy by nepochybně přineslo nová zjištění.

Zároveň je zásadní dívat se na participaci ve veřejném životě z hlediska moci a prestiže. Nakonec i antropolog Cohen (1976) v knize *Two-Dimensional Man* klade moc do popředí zájmu a píše, že proniká téměř do všech sociálních vztahů. Moc může být podle něj manifestována různými způsoby, což můžeme sledovat na procesech distribuce, udržování, uplatňování a usilování o ni.

Nejvyšší mocí a prestiží v lokálním kontextu veřejného života Skutců nepochybně disponovali komunální politici. Byli zapojeni v rozhodovacích procesech a skrze svou agendu měli nejdůkladnější přehled o tématech, která obcí rezonovala, a byli seznámeni s rozhodovacími procesy a mechanismy obecního zastupitelstva. Zároveň měli ve svých rukou i ta rozhodnutí, která ovlivňovala zapojení do veřejného života dalších aktérů, rozhodovali například o finanční podpoře místních spolků. Komunální politika ve Skutcích byla dlouhodobě rezervována pouze pro Neromy a zároveň také většinu komunálních politiků tvořili muži, byť nezanedbatelnou výjimkou byla starostka, která svou funkci zastávala dlouhodobě.

Neromské ženy artikulovaly řadu bariér, které bránily jejich úspěšné angažovanosti v komunální politice, otevíral se jim však prostor ve spolkových aktivitách, do kterých se hojně zapojovaly. Je však zajímavé, že neromské ženy se, na rozdíl od mužů, nesnažily proměnit svou úspěšnou angažovanost ve spolcích v zapojení se do komunální politiky. Je jisté, že v komunálních volbách na vesnicích často hraje roli osobní kontakt s kandidáty a veřejná činnost, kterou kandidáti v obci vykonávají. Být tedy vedoucím fungujícího spolku je jistě dobrá výchozí pozice do voleb. Tuto tezi potvrzuje řada výzkumů politické participace, podle kterých existuje pozitivní vztah mezi členstvím v dobrovolnických nebo zájmových organizacích a politickou aktivitou (Vohlídalová et al. 2016).

Romské ženy byly vylučovány jak z komunální politiky, tak ze spolkového života. Bylo by ovšem chybou analyzovat jejich pozici jako bezmocnou a nepočítat s individuální *agency* romských žen jako aktérek veřejného života. Jejich neformální veřejné aktivity, které mohou být pro výzkumníka v terénu složitě vystopovatelné a taktéž jsou obtížně teoreticky uchopitelné, dokazují, že romské ženy nerezignovaly na vstup do lokálního veřejného života. Romské ženy dokázaly najít skulinu v opresivních mechanismech, které je vylučují z účasti v komunální politice a spolkovém životě na základě jejich etnicity, což jsem doložila například aktivitou Milady, která usilovala o to, aby byla do romské části vesnice doručována pošta, nebo snahou Danky a Anny uspořádat setkání všech romských obyvatel kvůli nadcházejícím komunálním volbám. Angažovanost romských žen v neformálních aktivitách veřejného života je zároveň podmíněna i genderovým rozdělením společnosti. Jak už bylo zmíněno, romští muži pracovali častěji mimo vesnici, kdežto ženy byly zaměstnány poblíž místa bydliště a také trávily více času péčí o děti, ať už během rodičovské dovolené, nebo i po ní. Měly tedy často lepší vhléd do místních záležitostí a také více lokálních kontaktů, které jim pomáhaly neformální aktivity organizovat. Tato skutečnost dokazuje, že byť bylo rozdělení vesnice na základě etnicity velmi výrazné a zdá se, že etnicita překrývala další kategorie, například gender, zahrnutí kategorie genderu do analýzy umožňuje odhalit další nuance sociálních vztahů a přístupu k moci.

Příklad angažovaných romských žen ve Skutcích není nijak ojedinělý, i v jiných lokalitách romské ženy překračují domácí sféru a sjednocují se a aktivizují. Například občanské sdružení SPOLU Slovensko se zabývá zlepšováním vztahů mezi Romy a Neromy. V poslední době se věnuje zejména romským ženám a dětem, cílem jeho činnosti je podpora rovnosti mezi Romy a Neromy a mezi muži a ženami (SPOLU – Slovensko 2019). V rámci tohoto sdružení vznikla v roce 2013 skupina Agentky rovnosti, jejímž cílem je aktivizovat romské ženy na Spiši, sjednocovat je a podporovat jejich rozvoj. Mezi členy této iniciativy jsou jak romské ženy, tak i neromské ženy a muži. Podobné příklady existují a byly popsány i mimo slovenský kontext, o romských aktivistkách ve střední a východní Evropě píše i Schultz (2012), která mezi romskými aktivistkami v této oblasti pracovala, konkrétně v organizaci Roma Women's Initiative, a věří, že romský feminismus je něco, čemu bychom měli věnovat pozornost, jelikož v poslední době romské ženy zvedly témata vícečetné diskriminace založené na rase, genderu a třídě v souvislosti se vzděláváním dívek, přístupem ke zdravotní péči, segregovanými porodními odděleními nebo nucenou sterilizací. Podle Schultz dokázaly romské ženy začít řešit lidskoprávní témata, a to i přesto, že čelí rasismu, chudobě, segregovanému školství a sociální marginalizaci.

Schopnost romských žen ve Skutcích si více či méně úspěšně vydobýt své místo ve veřejném životě obce a formulovat své požadavky ohledně jejího fungování ovšem neznamená, že bariéry plynoucí z genderu a etnicity neexistují. Pokud romské ženy uspěly ve svých požadavcích a cílech, uspěly spíše okolnostem navzdory, a ne díky nim. Fakt, že se dokázaly prosadit, by neměl vést k závěru, že když se chce, tak to jde, jak píše i Šotola a Rodríguez Polo (2016) v závěru knihy *Etnografie sociální mobility*, když popisují příklady úspěšně integrovaných Romů. Existence strukturálních bariér je naprosto reálná, což dokazuje právě fakt, že romské ženy byly nuceny se angažovat individuálně, aniž by měly možnost zaštitit se členstvím ve spolku nebo funkcí v politice.

Literatura

- Allen, A. 2016. Feminist Perspectives on Power. In: Zalta, E. N. (ed.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostupné z: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2016/entries/feminist-power/> [cit. 2020-01-12].
- Brewer, R. 1999. Theorizing race, class and gender: the new scholarship of black feminist intellectuals and black women's labor. *Race, Gender and Class* (6): 29–47.
- Brož, L., Stöckelová, T. 2015. Přísliby a úskalí symetrie: sociální vědy v zemi za zrcadlem. *Cargo: časopis pro kulturní / sociální antropologii* (1–2): 5–33. Dostupné z: <http://cargojournal.org/index.php/cargo/article/view/22/22> [cit. 2020-08-06].
- Burnham, L. 2001. Introduction. In: Blackwell, M., Burnham, L., Choi, J. H. (eds.). *Time to Rise: US Women of Color – Issues and Strategies. A Report to the UN World Conference Against Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance*. Durban, South Africa, Aug. 28–Sept. 7, 2001. Berkeley: Women of Color Resource Center Press, 1–17.
- Bussey, K. 2011. Gender Identity Development. In: Schwartz, S. J., Luyckx, K., Vignoles, V. J. (eds). *Handbook of Identity Theory and Research*. New York: Springer, 603–628.
- Choo, H. Y., Ferree, M. M. 2010. Practicing Intersectionality in Sociological Research: A Critical Analysis of Inclusions, Interactions, and Institutions in the Study of Inequalities. *Sociological Theory* 28 (2): 129–149.
- Cohen, A. 1974. *Two-Dimensional Man. An essay on the anthropology of power and symbolism in complex society*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Collins, P. H. 2004. *Black sexual politics. African Americans, Gender and the New Racism*. New York: Routledge.
- Crenshaw, K. 1989. Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A black Feminism Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. *University of Chicago Legal Forum* (1).
- Creswell, J. W. 2007. *Qualitative Inquiry & Research Design. Choosing Among Five Approaches*. London: Sage.
- Davis, K. 2008. Intersectionality as Buzzword. A Sociology of Science Perspective on What Makes a Feminist Theory Successful. *Feminist Theory* 9 (1): 67–85. Dostupné z <https://doi.org/10.1177/1464700108086364> [cit. 2020-03-02].
- Dohnalová, M. 2004. *Antropologie občanské společnosti: analýzy a interpretace s přihlédnutím k výsledkům vědecko-výzkumného a pedagogického zaměření Katedry oboru Občanský sektor FHS UK v Praze*. Brno: CERM.
- European Institute for Gender Equality [Online]. 2020. Dostupné z: <https://eige.europa.eu/gender-statistics/dgs> [cit. 2020-03-02].

- Hájková, K. 2019. *Participace romských a neromských žen na veřejném životě na slovenské vesnici*. Olomouc: Magisterská diplomová práce. Olomouc: Filozofická fakulta Univerzity Palackého, Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie.
- Hrustič, T. 2015. „Záleží na nás, ako sa dohodneme.“ Prehľad rómskej politickej participácie na Slovensku (1990–2014). In: Podolinská, T., Hrustič, T. (eds.). *Čierno-biele svety. Rómovia v majoritnej spoločnosti na Slovensku*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, VEDA, 104–145.
- Kajanová, A. a kol. 2015. *(Ne)rovnosti v romských rodinách*. Praha: Lidové noviny.
- Kolářová, K. 2018. Paradoxy úspěšné teorie: intersekcionalita mezi kritikou a stvrzováním hegemonie. *Gender a výzkum* (2): 11–31. Dostupné z: <https://www.genderonline.cz/pdfs/gav/2018/02/02.pdf> [cit. 2020-11-02].
- Schultz, D. L. (2012). Translating intersectionality Theory into Practise: A Tale of Romani-Gadže Feminist Alliance. *Signs* (38): 37–43.
- SPOLU-Slovensko [Online]. 2019. Dostupné z: <http://www.spolu-slovensko.sk/> [cit. 2019-03-23].
- Šotola, J., Rodríguez Polo, M. 2016. *Etnografie sociální mobility. Etnicita, bariéry a dominance*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Ulčín, P. 2016. *Podpora vyrovnaného zastúpenia žien a mužov na vedúcich pozíciách v organizáciách verejnej a súkromnej sféry*. Bratislava: Inštitút pre výskum práce a rodiny.
- Vohlídalová, M., Maříková, H., Čermáková, M., Volejníčková, R. 2016. *Sólo pro soprán: O ženách v české politice*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Weldon, L. S. 2008. Intersectionality. In: Goertz, G., Mazur, A. G. (eds.). *Politics, Gender, and Concepts. Theory and Methodology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- West, C., Zimmerman, D. H. 1987. Doing gender. *Gender and society* 1 (2): 125–151.